

POLICY PAPER

STRATEGIE ZAČLENĚNÍ GENDERU DO ČESKÉ ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE: NE MÓDA, ALE NUTNÁ PODMÍNKA EFEKTIVITY

(Prošlo oponentním řízením)

Ondřej Horký, Míla Lukášová

září 2009

Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i.
Nerudova 3
118 50 Praha 1

Centrum ProEquality
Otevřená společnost, o. p. s.
Seifertova 47
130 00 Praha 3

Strategie začlenění genderu do české rozvojové spolupráce: Ne móda, ale nutná podmínka efektivity

Ondřej Horký, Ústav mezinárodních vztahů

Míla Lukášová, Centrum ProEquality při Otevřené společnosti, o.p.s.

Shrnutí

Česká společnost se většinou k problematice genderu a rovnosti mezi muži a ženami staví lhostejně. Výjimkou není ani česká zahraniční politika a její součást, rozvojová spolupráce. Koncepční dokumenty zahraniční rozvojové spolupráce někdy sice odkazují na princip rovnosti mezi muži a ženami, k jehož dodržování se Česká republika mnohokrát zavázala, ve skutečnosti jej ale nenaplnuje. Pouze několik málo vládou podpořených projektů nevládních organizací se přednostně zaměřilo na znevýhodněné ženy.

Prosazování lidských práv ve světě je vlajkovou lodí české zahraniční politiky. Rovnost žen s muži je základním lidským právem, a proto by měla Česká republika podporovat práva žen i v boji s chudobou. Na celém světě patří ženy a dívky mezi nejchudší a nejzraňovanější. Bez začlenění genderu nebude česká rozvojová spolupráce v naplňování Rozvojových cílů tisíciletí efektivní, omezené veřejné prostředky nebudou využity hospodárně a Česká republika nebude respektována jako vyspělá dárcovská země.

Rozdílný dopad chudoby a rozvojové spolupráce na ženy a muže je třeba zohledňovat zejména ve čtyřech oblastech:

- *Ve tvorbě rozvojové politiky Ministerstvem zahraničních věcí ČR a Radou pro zahraniční rozvojovou spolupráci a v její evaluaci s důrazem na připravovanou koncepci zahraniční rozvojové spolupráce na léta 2011–2015.*
- *V provádění dvoustranné rozvojové spolupráce Českou rozvojovou agenturou od identifikace rozvojových problémů přes formulaci projektů po monitoring zakázek.*
- *Ve všech krocích projektů navrhovaných a realizovaných nevládními neziskovými organizacemi v partnerských zemích, i pokud nejsou hrazeny z českých veřejných zdrojů.*

- *V informačních, osvětových, vzdělávacích a výzkumných aktivitách Ministerstva zahraničních věcí ČR, nevládních neziskových organizacích, médiích a akademické sféře.*

Problematika genderové rovnosti spadá jako průřezové téma do gesce ministra/yně pro lidská práva a národnostní menšiny při Úřadu vlády ČR. Jeho vstup do Rady pro zahraniční rozvojovou spolupráci by proto výrazně přispěl k začlenění genderu do zahraniční rozvojové spolupráce a dohledu na jeho dodržování.

Navrhované konkrétní kroky mohou brzy výrazně zlepšit kvalitu české rozvojové spolupráce.

Slovník základních pojmů

ZRS (zahraniční rozvojová spolupráce) představuje bezúplatné převody financí, materiálu nebo know-how ze strany českého státu za účelem dlouhodobého udržitelného rozvoje partnerských zemí. ZRS je součástí české zahraniční politiky.

Pohlaví se vztahuje k biologicky daným rozdílům mezi muži a ženami.

Gender se vztahuje ke společensky utvářeným rozdílům mezi muži a ženami a očekávání o jejich chování, oproti rozdílům biologicky podmíněným.

Rovnost je základním právním principem každé demokratické společnosti. Znamená, že lidé jsou si rovni ve svých základních lidských právech.

Genderová rovnost je základním lidským právem. Znamená rovnost žen a mužů, dívek a chlapců před právem, rovnost v příležitostech (např. rovné šance účastnit se rozhodovacích procesů), rovný přístup ke zdrojům a k jejich kontrole.

Posílení postavení (ang. *empowerment*) se vztahuje k procesu získávání moci a kontroly nad vlastním životem. Posílením postavení je míněna nejen rovnost příležitostí v přístupu ke vzdělání, zdravotní péči, k informacím, ke zdrojům a k aktivitám, ale zároveň rozšíření možnosti rozhodnout se, jak tyto zdroje, práva a schopnosti využít.

Genderové hledisko spočívá v posouzení každého rozvojového problému z pohledu žen a mužů, dívek a chlapců, s cílem zjistit rozdíly v jejich prioritách, potřebách a možnostech, jak se mohou zapojit do jeho řešení.

Gender mainstreaming je strategie začleňování genderu na dvou úrovních: prostřednictvím aktivit zaměřených na posílení postavení žen a prostřednictvím integrace genderového hlediska do všech úrovní procesu politiky/programu/projektu, tj. do programování, identifikace, formulace, realizace a monitoringu a evaluace. Gender mainstreaming není cílem sám o sobě, ale strategií pro dosažení cíle genderové rovnosti a posílení postavení žen.

Proč je začlenění genderu pro rozvojovou spolupráci klíčové

Genderová rovnost jako základní lidské právo

Genderová rovnost je základní lidské právo, jehož podpora je v rámci rozvojové spolupráce zásadní ve vztahu ke snižování chudoby a dosažení *Rozvojových cílů tisíciletí* (MDG). Článek 18 Vídeňské deklarace přijaté dne 25. června 1993 Světovou konferencí OSN o lidských právech zdůrazňuje:

„Lidská práva žen a dětí ženského pohlaví jsou nezcizitelnou, nedílnou a nedělitelnou součástí všeobecných lidských práv.“

Uplatňování tohoto lidského práva vyžaduje povědomí lidí obou pohlaví a jejich rovný přístup ke zdrojům a k moci.

Ve většině kultur náleží přístup k půdě, majetku, infrastruktuře, technologiím, finančním zdrojům nebo úvěrům a rozhodování v politickém, ekonomickém, komunitním i rodinném životě především mužům. Účast žen na rozvoji je omezená, z některých oblastí života mohou být vyloučeny zcela. Směřování ke genderové rovnosti zahrnuje i spravedlivější rozdělení moci a zdrojů. V rámci začleňování genderu je nezbytné zohlednit, že ženy a muži zažívají chudobu odlišně a že rozvojová politika, projekty a programy působí jinak na muže a jinak na ženy. V boji s chudobou je proto zásadní podporovat participativní projekty, které berou v úvahu mocenské vztahy, a umožnit tak, aby ženy a muži získali rovné šance ovlivňovat rozvojové procesy. Neméně důležité je podporovat práva žen, neboť genderová problematika je příkladem pevného sepětí lidských práv a rozvoje: např. naplnění práva na reprodukční zdraví by se okamžitě promítlo do dalších oblastí lidského života. Porušování tohoto práva je totiž jednou z příčin vysoké úmrtnosti matek v souvislosti s těhotenstvím, způsobuje dětskou úmrtnost a podporuje šíření HIV/AIDS.

Genderová rovnost jako nezbytný předpoklad pro snížení chudoby

Většinu chudých na celém světě tvoří ženy a genderové nerovnosti a diskriminace na základě pohlaví jsou jednou z hlavních příčin jejich chudoby. Podle odhadů UNDP připadají na jednoho chudého muže dvě chudé ženy. Pro dosažení Rozvojových cílů tisíciletí je nezbytné zefektivnit rozvojovou spolupráci a toho nelze bez otevřeného důrazu na genderovou rovnost a posílení postavení žen dosáhnout. Propojenost genderové rovnosti a efektivnosti rozvoje zřetelně dokládá Akční agenda z Akkry, výsledek třetího Fóra na vysoké úrovni o účinnosti pomoci ze září 2008, na kterém se shodly dárcovské i partnerské země

a mezinárodní organizace a který doplňuje klíčovou Pařížskou deklaraci o účinnosti pomoci z roku 2005:

„Genderová rovnost, respektování lidských práv a environmentální udržitelnost jsou základními kameny pro dosažení trvajících dopadů na životy a možnosti chudých žen, mužů a dětí. Je důležité, aby všechny naše politiky zohledňovaly tyto cíle systematictější a provázanějším způsobem.“

Genderové nerovnosti jsou úzce propojené nejen s chudobou žen, ale celé společnosti. Tato skutečnost je zřejmá již při pohledu na Rozvojové cíle tisíciletí: tři cíle se žen týkají přímo a ostatní nepřímo. Podle letošní zprávy OSN o plnění rozvojových cílů tisíciletí každý další rok školní docházky dívek snižuje dětskou úmrtnost o 5 až 10 procent. Vyšší gramotnost také znamená větší šanci na další vzdělávání a lepší ekonomické vyhlídky. V subsaharské Africe 80 procent potravin vyrábějí ženy, ale vlastní pouze 1 procento půdy. Podle studie Světové banky z roku 2003 *Gender Equality and the Millenium Development Goals* by se celková zemědělská produkce v subsaharské Africe zvýšila o 6 až 20 procent, kdyby ženy měly stejné možnosti využití příslušných zdrojů. To je zvláště aktuální v době potravinové a hospodářské krize.

Zmírnit příjmovou chudobu se nepodaří bez zapojení žen do placených hospodářských aktivit. Proto je nutné nejen podporovat projekty na posílení postavení žen, ale také zapojovat muže do prosazování genderové rovnosti. Je totiž třeba se vyvarovat, aby další zapojení do hospodářské činnosti neznamenal pro ženy vedle stávající péče o rodinu jen dodatečné povinnosti. Rozvojová spolupráce, která ve svém plánování opomíjí polovinu obyvatelstva rozvojového světa, nemůže být efektivní.

Životy chudých žen a dívek v rozvojovém světě na okraji českého zájmu

V České republice je problematika genderu v rozvojové spolupráci a obecně v zahraniční politice země okrajovým tématem. ČR se sice formálně hlásí k mezinárodním závazkům, které se týkají genderu a jsou politicky či právně závazné (Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen, Pekingská akční platforma, Rozvojové cíle tisíciletí, Evropský konsensus o rozvoji a další), v praxi rozvojové spolupráce však zůstávají tyto závazky více méně přehlíženy. Nutno také zdůraznit, že česká společnost přistupuje ke genderu a rovným příležitostem žen a mužů dosti lhostejně i v domácím prostředí a vnímá tuto problematiku spíše jako módní téma. Nejedná se však o módu, ale o zásadní podmínku úspěchu rozvojové spolupráce.

Jednou z hlavních překážek začlenění genderu do rozvojové spolupráce a celkově do zahraniční politiky je skutečnost, že vládní úřad ministra nebo ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny, do jehož gesce patří agenda rovných příležitostí, se genderu a tématu lidských práv věnuje téměř výhradně pouze na vnitrostátní úrovni. Mezinárodní dimenze dodržování lidských práv, a tedy i ženských práv, je centralizována pod Ministerstvem zahraničních věcí ČR (MZV), přičemž české lidskoprávní zahraniční politice chybí jasně formulovaná koncepce, která by umožnila lépe koordinovat lidskoprávní agendu i v rámci státních orgánů. Osoba zodpovědná za průřezové téma genderu na MZV (tzv. *gender focal point*) se věnuje tématu jen v rámci personální politiky resortu a postrádá kompetence i kapacitu k tomu, aby gender prosazovala i v rámci vnější politiky resortu.

Přestože lidská práva tvoří deklarovanou prioritu české zahraniční politiky, v jejich prosazování převažuje značně selektivní přístup a s přihlédnutím k výše zmíněným nedostatkům není překvapením, že téma ženských lidských práv zde své místo nemá. *Koncepce transformační spolupráce* z roku 2005 ženská práva mezi priority neřadí, ani o nich nehovoří jako o průřezovém tématu. Naopak je zařazuje do kategorie témat, u kterých ministerstvo nespatřuje prostor pro své systematické a dlouhodobé angažmá. Česká republika také doposud nemá akční plán naplňování rezolucí Rady bezpečnosti OSN č. 1325 o ženách, míru a bezpečnosti a č. 1820 o zastavení sexuálního násilí ve válečných zónách, který ve své civilní složce bude spadat pod ZRS.

Také v koncepčních dokumentech zahraniční rozvojové spolupráce je genderu a rovnosti žen a mužů věnována pouze okrajová pozornost. V některých dokumentech je uveden jako průřezové téma, nenachází se však mezi prioritami. Neexistuje ani jasná strategie jeho začleňování do rozvoje: není dostatečně zohledňován v projektovém cyklu, v rámci programovacích a identifikačních misí ani při tvorbě politiky. V české ZRS se ani neobjevuje strategie tzv. dvojího přístupu k začleňování genderu, tj. zohlednění principu genderové rovnosti průřezově a podpora specifických projektů na posílení postavení žen. Přitom tato strategie je součástí Evropského konsensu pro rozvoj a je nástrojem pro dosažení třetího cíle Rozvojových cílů tisíciletí: genderové rovnosti a posílení postavení žen.

Opomíjení genderu v rozvojové spolupráci ve výsledku poškozují chudé v cílových zemích a efektivitu rozvoje obecně. V rámci české ZRS prokazatelně existují projekty, které přes celkový přínos ke snížení chudoby vedly ke znevýhodnění žen. Genderová dimenze rozvoje je opomíjena většinou i mezi realizátory rozvojových projektů s částečnou výjimkou rozvojových nestátních neziskových organizací (NNO), které mají zkušenosti s granty mezinárodních organizací, kde by genderové kritérium nemělo být jen formalitou. Průřezové téma genderové rovnosti však vnímá většina soukromých firem a rozvojových NNO jako technickou záležitost, jež je splněna vyplněním příslušné tabulky v projektovém dokumentu. Projekty zaměřené konkrétně na posílení postavení

žen jsou pak v rámci české ZRS spíše ojedinělé. Genderový aspekt rozvoje zatím až na několik výjimek zůstává opomíjený i ze strany genderových NNO v oblasti „watchdogových“ aktivit a v rámci rozvojových a genderových studií.

Výsledek českého projektu v Angole: posílení nerovností mezi muži a ženami

Projekty Ustanovení centra zemědělského vzdělávání a Centrum zemědělského vzdělávání v provincii Bié podpořila Česká republika v letech 2003–2008. Programový dokument Priority rozvojové spolupráce mezi ČR a Angolou na léta 2006–2010 uvádí, že „*potřeba posílení postavení žen je značná zejména v přístupu ke vzdělání a v zaměstnanosti mimo neformální sektor. Spolupráce ČR bude soustavně přispívat k posílení pozice žen v Angole.*“ I přesto první projekt podpořil vzdělání v oblasti zemědělství převážně u mužů, přičemž u druhého projektu zatím genderové dopady nejsou známy.

Podle realizátorského týmu bylo do projektu Ustanovení centra zemědělského vzdělávání přijato asi 15 žen ze 100 přijatých a studium nakonec v roce 2007 dokončily jen 3 ženy a 14 mužů. Nízké zapojení žen do studia bylo dáno sociální situací v zemi, nižší úrovní základního vzdělávání a vysokou porodností dívek na angolském venkově. Tým v rámci projektu umožnil těhotným studentkám vzít své děti s sebou do výuky či studium přerušit, jeho snahy o vyšší zapojení žen do studia však byly řešeny až na místě.

Projekt podpořený českou vládou jistě přispěje k vyššímu výkonu angolského zemědělství, z čehož v konečném důsledku získají prospěch i ženy. Kdyby však nebyl projekt od počátku slepý ke genderu, neposílil by kontrolu mužů nad zemědělskými zdroji a know-how, nezvýšil tak nerovnosti mezi muži a ženami, a jeho celkový příspěvek ke snížení chudoby v Angole by byl větší.

Co se stane, když gender v rozvoji nebude i nadále zohledňován

Přistoupením k řadě normativních mezinárodních dokumentů, ať v oblasti naplňování genderové rovnosti a lidských práv a globálních rozvojových cílů, co se týče efektivnosti rozvoje, se Česká republika stala součástí mezinárodního společenství, jež se zakládá na společných zásadách a hodnotách. V případě, že ČR nebude respektovat své závazky, vzdaluje se od vyspělých dárcovských zemí, ke kterým jako nová donorská země směřuje.

Ačkoli je podpora lidských práv vlajkovou lodí české zahraniční politiky, vykazuje značně selektivní přístup. Lhostejnost vůči ženským právům může způsobit, že se Česká republika stane méně důvěryhodným aktérem, co se týče prosazování lidských práv v zahraničí. Přistoupením k lidskoprávním závazkům ČR přislíbila prosazovat dodržování lidských práv na národní, ale i mezinárodní úrovni a měření dvojím metrem může vést k diskreditaci české zahraniční lidskoprávní politiky. Při pohledu na dvanáct klíčových oblastí Pekingské akční platformy, kterou v roce 1995 přijala čtvrtá světová konference OSN o ženské otázce, je zřejmé, že Česká republika se bilaterálně ve většině z vytyčených oblastí angažuje minimálně: chudoba žen, vzdělávání žen, zdravotní péče, násilí páchané na ženách, ženy v ozbrojených konfliktech, ženy a ekonomika, moc a rozhodovací procesy, podpora role žen ve společnosti, lidská práva žen, ženy v médiích, ženy a životní prostředí, práva dívek.

Opomíjením globální dimenze lidských práv žen si ČR snižuje svoji důvěryhodnost a vznikají paradoxní situace. Například když v rámci prezentace stanoviska Evropské unie prostřednictvím českého předsednictví na 53. zasedání Komise OSN pro postavení žen v New Yorku ministr pro lidská práva a menšiny mimo jiné zmiňuje, že je potřeba posílit globální pozornost a činnosti zaměřené na genderovou nerovnost, a oceňuje odhodlanost EU uplatňovat rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 1325 (ženy, mír a bezpečnost) a nově přijatou rezoluci č. 1820 (zastavení sexuálního násilí ve válečných zónách). Na národní úrovni se však úřad ministra pro lidská práva a menšiny v těchto tématech neangažuje a problematika naplňování těchto rezolucí v českém kontextu téměř neexistuje.

Dlouhodobé upozadění genderu v rozvoji v neposlední řadě znamená, že veřejné prostředky České republiky určené pro zahraniční rozvojovou spolupráci budou využity nehospodárně, neboť bez důrazu na genderovou rovnost a posílení postavení žen nelze přetnout začarovaný kruh chudoby a dosáhnout udržitelného rozvoje.

Jak začlenit gender do rozvojové spolupráce

Česká republika se v roce 2000 zavázala prosazovat pojetí genderu a rozvoje, o které se opírají Rozvojové cíle tisíciletí: „prosazovat genderovou rovnost a posílit postavení žen“. Gender v české rozvojové spolupráci je proto nutné zohledňovat na dvou rovinách:

- **Průřezově** prosazováním **rovnosti žen a mužů** v každé tvorbě strategie a v každém kroku implementace rozvojové spolupráce.
- **Tematicky** zaměřením na **posílení postavení žen** jako přednostních partnerek v rozvojové spolupráci.

Průřezová dimenze spočívá ve zhodnocení každého dosud prováděného kroku zahraniční rozvojové spolupráce z genderového hlediska. V praxi se aplikuje především do začlenění do programového a projektového cyklu rozvojové spolupráce, které dále upřesňují závěrečná doporučení. Tematická dimenze pak odpovídá přednostnímu zaměření programů a projektů na řešení rozvojových problémů trápících hlavně ženy a dívky.

Toto pojetí je jistě zjednodušující. Ne všechny ženy a muži jsou stejní a narodit se jako žena není jediným zdrojem znevýhodnění. Lidé obou pohlaví jsou dále diskriminováni podle společenské vrstvy, kasty, etnicity, sexuální orientace, věku nebo zdravotního postižení. Nicméně gender znevýhodňuje ženy ve všech společnostech a kulturách. Pro úspěch rozvojové spolupráce je proto vždy nutné pochopit společenské vztahy, které udržují v chudobě ženy a dívky.

Prosazování genderové rovnosti v žádném případě neznámá, že by ženy a muži měli být stejní, ale aby rozdělení jejich rolí bylo spravedlivější. Dárcovské země také nesmějí na ženy pohlížet pouze jako na oběti mužů, jež musejí osvobodit, ale jako rovnocenné partnerky v rozvoji s vlastními cíli a strategiemi životy. Projekty zaměřené na ženy, které nezohledňují dopad na muže, mohou narušit vztahy v komunitě a v konečném důsledku ženám i uškodit. Rozvojová spolupráce by se měla proto také zaměřovat na muže, protože jsou náchylnější k závislostem, kriminalitě a násilnému chování, které poškozují především ženy a děti. Kapacity českých mužských organizací jsou však v této oblasti zatím zanedbatelné.

Nedílnou součástí genderové problematiky je také otázka sexuálních menšin. Nevládním organizacím aktivním v prosazování práv gayů a leseb se v České republice podařilo dosáhnout výrazných úspěchů v bourání předsudků většinové společnosti a přijetí zákona o registrovaném partnerství. Mohly by proto využít svých bohatých zkušeností a podporovat zájmy znevýhodněných žen a mužů zejména v kulturně blízkých zemích východní a jihovýchodní Evropy. Podněty získané během transformace může Česko i nadále předávat např. také v oblasti prevence násilí na ženách.

V tomto případě se projekty nezaměřují pouze na zlepšení kvality života cílové skupiny, ale především na samotnou proměnu společenských norem. Nicméně kvůli omezené české expertize v oblasti genderu a rozvoje nelze očekávat, že by se gender stal brzy tematickou prioritou české rozvojové spolupráce. Může se však stát jeho prioritou průřezovou. Proto, aby Česká republika podporovala rovnost žen s muži v politickém dialogu s partnerskými zeměmi, by také musela mít povědomí o genderu většina diplomatů a diplomatek. Vzhledem k vysoké náročnosti na dlouhodobou udržitelnost projektů zaměřených na ženy a na strukturální změny ve vztazích mezi muži a ženami je proto zpočátku nutné dbát na gender především průřezově, a to především ve dvoustranné rozvojové spolupráci.

Výsledek českého projektu v Burkině Faso: posílení postavení žen

Projekt *Bon départ* (Dobrý start), který podpořila Česká republika v rámci trilaterální spolupráce s Rakouskem, realizovala organizace Humanitas Afrika v letech 2007–2008 v Ouagadougou, hlavním městě Burkiny Faso. Cílem projektu bylo poskytnout profesní vzdělání ženám ze znevýhodněných sociálních poměrů, a zvýšit tak jejich možnost získat lépe placené zaměstnání v soukromém a státním sektoru, ve kterém tradičně převládají muži. Školení zahrnovalo mimo jiné počítačové kurzy, úvod do marketingu, managementu a komunikace.

S ohledem na předpoklady přijetí do kurzů se profesního školení zúčastnilo 90 žen mezi 18 a 30 lety, kterým se nepodařilo dokončit formální vzdělání. Ženy pocházely z tradičních rodin a posílení svého postavení chápaly primárně v ekonomické rovině jako pravidelný příjem, získání prostředků na podporu rodiny a posílení svého sebevědomí. Školení absolvovaly kromě dvou účastnic všechny a bezprostředně po skončení projektu získala více než třetina absolventek nové zaměstnání. Certifikát o absolvování celkově zlepšil jejich pracovní vyhlídky a přístup k moderním technologiím. Výsledkem projektu je posílení postavení žen, jež v některých případech znamenalo získání ekonomické nezávislosti a možnost osvobodit se od domácího násilí.

Bon départ jako jeden z mála projektů ZRS přispěl k posílení postavení žen. V silách projektu tak malého rozsahu bohužel nebylo zanechat genderové dopady ve strukturách společnosti, což by zajistilo jeho dlouhodobou udržitelnost.

Na hrubší průřezovou genderovou analýzu stávajícího typu projektů postačí menší kapacity. Budou hrát především roli „hlídacího psa“, aby Česká republika v zahraničí ženy nepoškozovala. Na první pohled se může rozvojový projekt zdát jako celkově společensky prospěšný, při bližším ohledání však může výrazně zvýhodňovat muže na úkor žen. Pro genderovou analýzu výchozí situace cílové komunity a navrhovaného řešení je proto nutné využít přinejmenším jednoduchý genderově analytický rámec.

Jak analyzovat chudobu a rozvojové intervence z genderového hlediska

Podle poslední verze manuálu projektového cyklu ZRS patří rovnost mezi muži a ženami sice mezi sedm kritérií udržitelnosti projektu, ale jeho váha v hodnocení je zcela zanedbatelná. Pravidla pro posuzování projektů v období po transformaci ZRS doposud neexistují. V českém kontextu je především nutné zabránit, aby rozvojová spolupráce nerealizovala projekty, které zvýší nerovnosti mezi muži a ženami.

Kdokoli se podílí na tvorbě politiky nebo provádění české rozvojové spolupráce, měl by se pokoušet o pohled na cílovou komunitu „genderovými brýlemi“.

Například námi vytvořená zjednodušená analýza „5P“, která kombinuje několik dárcovských přístupů, se zaměřuje na partnerskou stranu dárcovské země, rozdělení práce a dalších povinností v komunitě mezi muži a ženami, přístup ke zdrojům, právo a zvyky v komunitě a rozdílné potřeby mužů, chlapců, žen a dívek. Zde jsou typy otázek, které je potřeba si při analýze chudoby a návrhu rozvojové intervence položit:

1. Partnerství

Kdo je prostředníkem při identifikaci rozvojového problému? Jak se na tvorbě vstupních informací podílejí muži a ženy? Pokud je prostředníkem české strany muž zastupující veřejnou správu, obhajuje i zájmy žen v dané komunitě, anebo návrhy, které představuje, jsou vědomě či nevědomě výhodné spíše pro muže? Sdružují se ženy z dané komunity v ženské organizaci? Pokud ne, jak je možné získat jejich pohledy na chudobu?

2. Práce a čas

Kdo v daném sektoru, např. v zemědělství, vykonává většinu práce? Je za ní placený? Kdo pečuje o rodinu a vykonává neplacenou práci v domácnosti? Kolik času těmito činnostmi stráví a kolik času mužům a ženám rozvojový projekt ušetří? Nepřinese zamýšlený projekt ženám kromě dodatečných příjmů pouze další povinnosti? Jak se budou na chodu projektu podílet muži a jak ženy?

3. Peníze a zdroje

Kdo vlastní půdu a další nástroje používané ve výrobě? Kdo má nad jejich využitím skutečnou kontrolu? Kdo si bude moci dovolit navrhovanou službu využít? Jaké příjmy mají z neformální ekonomiky muži a jaké ženy? Jaké jsou genderové dopady ničení přírodních zdrojů? Je přerozdělení zdrojů v komunitě spravedlivé? Jak projekt změní rozdělení zdrojů v komunitě?

4. Právo a moc

Jaká politická a zvyková práva mají ženy a muži? Využívají jich a mohou se jich domoci? Kdo rozhoduje v komunitě a v rodině o využití času a prostředků? Nebrání ženám v zapojení do projektu tradice nebo stud? Jak se mohou ženy a dívky nebo muži a chlapci bránit násilí a bezpráví? Nedostane se pomoc určená původně ženám nakonec do rukou mužů?

5. Potřeby

Jaké potřeby a přání mají ženy a jaké muži? Jsou spíše ekonomického charakteru nebo zahrnují i osobní bezpečnost a starost o děti? Je problémem pouze nedostatek příjmů nebo nedostatečná infrastruktura a chybějící znalosti? Jak

chrání zájmy dětí muži a ženy? Kdo bude sdílet přínosy projektu po jeho skončení?

Příklad analýzy „5P“: lokální udržitelné zdroje energie

Jako příklad aplikace analýzy 5P lze v kostce uvést genderovou analýzu prioritního tématu českého předsednictví Evropské unie – lokálních udržitelných zdrojů energie.

Po dlouhou dobu byli partneři donorů především muži zastupující státní správu, kteří kladli důraz spíše na velké výrobní projekty a složité technologie. Také zdroje energie nejsou ve strategických dokumentech snižování chudoby většiny rozvojových zemí propojeny se sociálními a zdravotními problémy. Zplodiny z vaření a topení přitom vážně ohrožují především ženy s dětmi a každoročně způsobí více úmrtí než tuberkulóza.

Ve většině zemí světa navíc ženy tradičně tráví mnoho času sběrem paliv. Obrovské ztráty času, který by mohly věnovat vzdělání nebo placené práci, navíc posiluje ničení životního prostředí a delší vzdálenosti. Vhodně navržené udržitelné zdroje energie se tedy mohou promítnout do lepšího zdraví a ekonomické nezávislosti žen, a přispět tak výrazně k celkovému snížení chudoby a naplňování hned několika Rozvojových cílů tisíciletí.

Zdroj: Practical Action: Access to Sustainable Energy Sources on a Local Level – Expert Analysis and Study on the Current Policy Issues. Summary Report, 2008.

Gender však nestačí sledovat pouze na úrovni jednotlivého projektu. Pro dosažení pokroku a celkové zvýšení efektivity české rozvojové spolupráce je třeba vytvořit, vyhodnotit a sledovat genderové ukazatele.

Jak vytvořit jednoduché genderové ukazatele

Na základě genderové analýzy lze každý rozvojový projekt zařadit do jedné ze čtyř kategorií. Celkové průměrné hodnocení je stejně jako hodnocení jednotlivých bodů „5P“ kvalitativní. Zvláště je potřeba dbát na to, že některé skutečnosti mohou být vylučující z kvalifikace na genderově pozitivní projekt. Například pokud je přímá cílová skupina složena výhradně z mužů, nelze argumentovat, že nepřímá cílová skupina je smíšená.

Obdobně lze hodnotit i rozvojové programy s prioritními zeměmi a sektory nebo jiné plány a činnost české rozvojové spolupráce v různých stádiích. Pro hodnocení pokroku je třeba ukazatele sledovat a pravidelně vyhodnocovat. Cílem rozvo-

jové konstituce by mělo být zvyšování počtu položek zařazených do „pozitivní“ skupiny a snižování položek v „negativní“ a „neznámé“ skupině.

Genderové ukazatele		
+	Genderově pozitivní	Zlepšení rovnosti žen a mužů a budování kapacit v začleňování genderu
-	Genderově negativní	Zhoršení rovnosti žen a mužů nebo nezměněná situace přes úmysl začlenění genderu
0	Genderově neutrální	Zanedbatelná genderová dimenze po důkladném provedení genderové analýzy
?	Neznámý	Nedostatek informací

To, co platí o genderu v české rozvojové spolupráci, platí do určité míry i o dopadech na životní prostředí a klima. Pokud se na ně rozvojové aktivity nezaměřují přímo, tvoří totiž další průřezové téma.

Závěrečná doporučení

Jako průřezové téma se gender týká všech aktérů rozvojové konstituce. Největší odpovědnost za plnění mezinárodních závazků a třetího rozvojového cíle však nese Ministerstvo zahraničních věcí ČR a Česká rozvojová agentura. Pokud k začlenění genderu najdou vůli, je třeba zdůraznit, že dodržování následujících obecných principů zároveň posílí i rovnost žen s muži a napomůže posílení postavení žen a dívek:

1. Zaměřit se na nejchudší a znevýhodněné komunity.
2. Zvyšovat spoluúčast chudých na stanovení rozvojových priorit.
3. Podporovat dobré vládnutí, demokracii a lidská práva.

Sledování těchto genderově nespécifických cílů však v žádném případě není dostačující, a proto je třeba podniknout následující kroky:

Ministerstvo zahraničních věcí ČR

- Stanovit gender jako průřezové téma ve střednědobé koncepci zahraniční rozvojové spolupráce na léta 2011–2015.
- Ve střednědobých programech s partnerskými zeměmi a v sektorových strategiích zahraniční rozvojové spolupráce konkrétně stanovit, jak bude zaručeno prosazování rovnosti mezi muži a ženami.
- Ve strategii mnohostranné rozvojové spolupráce upřednostňovat ty mezinárodní organizace, které skutečně začleňují gender do své činnosti.
- V rámci příslušných pracovních skupin otevřeně podporovat začleňování genderu do rozvojové politiky Evropské unie.
- Během programovacích misí identifikovat rozvojové problémy nejen ve spolupráci s veřejnou správou, ale např. i s ženskými organizacemi a příslušnými odbory státní a místní správy.
- V zadáních evaluací projektů vždy a systematicky hodnotit jejich dopady na ženy, muže a vztahy mezi nimi. V evaluacích programů a sektorů zhodnotit, jak české projekty ovlivnily genderovou rovnost a proces začleňování genderu. Informace získané evaluacemi využívat pro tvorbu politiky.
- V dotačních řízeních budování kapacit, vytváření nových partnerství a podpory trilaterálních projektů stanovit genderový aspekt jako jedno z kritérií posuzování projektů a podporovat projekty zaměřené na ženy a dívky.
- Stanovit metodiku genderových ukazatelů, vykazovat začleňování genderu do statistického výkaznictví oficiální rozvojové pomoci a informovat o něm veřejnost.
- Informovat o genderovém rozměru zahraniční rozvojové spolupráce ve vlastních informačních a osvětových aktivitách a začlenit otázky postojů veřejnosti k rovnosti mužů a žen do pravidelného výzkumu veřejného mínění.
- V rámci transformační spolupráce podporovat přenos zkušeností českých genderových organizací do zahraničí.
- Ve spolupráci s relevantními ministerstvy a s organizacemi občanské společnosti začleňovat gender do aktivit v konfliktních a postkonfliktních oblastech, které jsou zahrnuty do oficiální rozvojové pomoci.
- Podílet se na vytvoření civilní složky národního akčního plánu v oblasti naplňování rezolucí Rady bezpečnosti OSN č. 1325 o ženách, míru a bezpečnosti a č. 1820 o zastavení sexuálního násilí ve válečných zónách.
- Posílit kapacitu a kompetenci osoby zodpovědné za průřezové téma genderu v rámci resortu (*gender focal point*). Rozšířit její rozsah práce tak, aby zodpovědnost za začleňování genderu byla zahrnuta nejen v rámci personální politiky

resortu, ale i v otázkách zahraniční a rozvojové politiky, včetně posilování povědomí a znalostí o genderové problematice diplomatů a diplomatek.

- Na uvedené aktivity vyčlenit časové a personální kapacity.

Česká rozvojová agentura

- V první fázi identifikace rozvojových témat vytipovat a oslovit mezi partnerskými institucemi organizace občanské společnosti, veřejné správy a místní samosprávy, které sdružují ženy nebo se zabývají problematikou genderové rovnosti. Setkávat se s jejich zástupkyněmi a zástupci během identifikačních misí.
- Do formulářů identifikace rozvojových problémů partnerskými institucemi zařadit relevanci problému z hlediska postavení žen a genderové rovnosti.
- Ve fázi předvýběru témat zařadit dopady na genderovou rovnost a posílení postavení žen explicitně mezi hodnotící kritéria témat zahraniční rozvojové spolupráce z hlediska relevance, proveditelnosti a kapacit organizace začleňovat gender do své činnosti.
- Témata podstupovaná Ministerstvu zahraničních věcí ČR a Radě pro zahraniční rozvojovou spolupráci označit genderovým ukazatelem.
- Během formulačních misí zajistit participaci žen na hledání řešení rozvojového problému a zjišťovat, zda neexistují překážky pro jejich zapojení do realizace projektu.
- Zpracovat projekty tak, aby podporovaly spravedlivé rozdělení alokovaných zdrojů, očekávaných přínosů a znalostí mezi muži a ženami v přímé i nepřímé cílové skupině.
- Ve fázi monitoringu vyžadovat informace o začlenění a dopadech v projektech zvláště pro muže a ženy.
- Začlenit genderovou analýzu a genderové ukazatele do metody logického rámce a začleňování genderu vykazovat Ministerstvu zahraničních věcí ČR.
- Výše uvedená doporučení začlenit do manuálu projektového cyklu agentury pro fáze identifikace, formulace, realizace a monitoringu.
- V přípravě podkladů pro dotační řízení Ministerstva zahraničních věcí ČR navrhované projekty označovat genderovým ukazatelem a po schválení zákona o ZRS začlenit gender do dotačních řízeních vypisovaných agenturou.
- V rámci profesní sítě podporovat přenos dobrých praktik v oblasti genderu od jiných dárců a zvyšovat kapacity týmu České rozvojové agentury v genderové analýze a začleňování genderu do všech fází činnosti a školení.

Zastupitelské úřady v rozvojových zemích

- V programových zemích budovat dlouhodobá partnerství s organizacemi občanské společnosti zastupujícími ženy a s veřejnou správou odpovědnou za agendu rovnosti žen a mužů za účelem genderově citlivé identifikace rozvojových problémů.
- V rámci externího monitoringu projektů informovat zvláště o dopadu probíhajících projektů na muže a ženy.
- Podporovat genderově vyvážené malé lokální projekty, nebo přímo podpořit projekty zaměřené na ženy a dívky.
- Nastolovat téma postavení žen v dialogu s místními státními i nestátními aktéry.

Rada pro zahraniční rozvojovou spolupráci

- Prosazovat začleňování genderu do politik souvisejících s rozvojem v Evropské unii a na multilaterálních fórech a naopak přispívat již získanou expertizou k genderově citlivé české rozvojové politice.
- Sledovat, zda dopady politik vlastních resortů a stanovisek zastávaných na evropské a mezinárodní úrovni nepoškozují zvláště ženy a dívky v rozvojovém světě.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR

- Dbát na genderovou rovnost ve výběru vládních stipendistů/ek.

Ministr/yně pro lidská práva a národnostní menšiny

- Požádat vládu o aktualizaci článku III *Statutu Rady pro rozvojovou spolupráci*, aby se jeho zástupce/kyně stal/a členem/kou rady, a dbát zde na začleňování genderu do zahraniční rozvojové spolupráce, včetně prosazení genderu jako průřezového tématu do nové koncepce zahraniční rozvojové spolupráce na léta 2011–2015.
- Zapojit se do podpory lidských práv v kontextu zahraničněpolitických otázek a prosadit téma ženských práv do lidskoprávní politiky země.
- Zapojit se do přípravy nové koncepce české zahraniční politiky v oblasti lidských práv a zajistit lepší koordinaci a kooperaci v rámci vnitrostátní a mezinárodní lidskoprávní agendy České republiky.

Platforma podnikatelů pro ZRS

- V rámci globální společenské odpovědnosti firem dbát na začlenění genderu jako průřezového tématu do rozvojových projektů.

Rozvojové nevládní neziskové organizace

- Během návrhu rozvojové intervence používat genderovou analýzu chudoby a přednostně se zaměřovat na projekty zaměřené na posílení postavení žen.
- Začlenit genderové hledisko do všech fází projektového cyklu. Vedle kvantitativních indikátorů používat i kvalitativní hodnocení dopadu projektů na ženy a muže a na genderové vztahy. Pro efektivní dopad projektu pravidelně sledovat a vyhodnocovat genderové indikátory a používat genderové ukazatele.
- Posílit vlastní kapacity organizace v oblasti genderu prostřednictvím proškolení zaměstnanců a zaměstnankyň a určení osoby zodpovědné za průřezové téma genderu (*gender focal point*).
- Zvyšovat povědomí o genderových otázkách prostřednictvím vzdělávacích a osvětových aktivit.
- Vytvořit genderovou pracovní skupinu v rámci FoRS – Českého fóra pro rozvojovou spolupráci a prosazovat začlenění genderu do střednědobé koncepce zahraniční rozvojové spolupráce ČR na léta 2011–2015.
- V rámci mezinárodních platform a partnerství podporovat přenos dobré praxe v oblasti genderu a rozvoje a aktivně se zapojovat do příslušných pracovních skupin.
- Prosazovat zohlednění genderu prostřednictvím účasti v evropských a mezinárodních nevládních strukturách a prostřednictvím advokačních aktivit u mezivládních či vládních organizací.

Genderové nevládní neziskové organizace

- Zapojit se do prosazování systematických změn v oblasti genderu a rozvoje v rámci orgánů české státní správy.
- Zapojit se v duchu ženské solidarity do prosazování genderové rovnosti a posílení postavení žen v rozvojových zemích i v rámci Evropské unie a mezinárodních organizací.
- V rámci mezinárodních platform a partnerství genderových organizací podporovat přenos dobré praxe v oblasti projektových a advokačních aktivit.
- Podporovat zájmy sexuálních menšin v rozvojových zemích prostřednictvím přenosu zkušeností.

- Spolupracovat s relevantními ministerstvy na vytvoření národního akčního plánu v oblasti naplňování rezolucí Rady bezpečnosti OSN č. 1325 o ženách, míru a bezpečnosti a č. 1820 o zastavení sexuálního násilí ve válečných zónách.
- Zvyšovat povědomí o genderových otázkách prostřednictvím vzdělávacích a osvětových aktivit a vykonávat činnost „hlídacího psa“.

Média

- Vyzdvihnout genderová témata při informování o rozvojové spolupráci.
- Vyhnout se stereotypnímu zobrazování mužů a žen a vyhnout se viktimizaci žen v médiích.
- Systematicky používat genderově korektní jazyk, který zahrnuje ženy, a nepoužívat generické maskulinum.

Akademická sféra

- Věnovat se genderovým tématům ve výzkumu rozvojových zemí a věnovat se rozvojové problematice ve výzkumu genderových studií.
- Zařadit přednášky/semestrální kurz o genderu a rozvoji do rozvojových/genderových studií.
- Podporovat gender a rozvoj v rámci témat závěrečných prací.
- V rámci rozvojové ekonomie systematicky pracovat s neagregovanými ukazateli rozvoje a chudoby.

Pro více informací

Gender a rozvoj

Horký, Ondřej (2008): „Gender a rozvoj: co nás rozděluje, co nás spojuje“. *Gender, rovné příležitosti výzkum*, 9(2), 10–21. Dostupné z: www.genderonline.cz/download/Rocnik09_2_2008.pdf.

Praktická příručka začlenění genderu

Dolata, Nadja (ed.) (2007): *Gender Mainstreaming in Practice: A Toolkit*. Bratislava: UNDP RBEC. Dostupné z: europeandcis.undp.org/home/show/6D8DEA3D-F203-1EE9-B2E46DEFBD98F3F1.

Gender v rozvojových politikách evropských zemí

Dánsko: *Gender Equality in Danish Development Cooperation*. Danida, Ministry of Foreign Affairs, 2004. Dostupné z: www.um.dk/NR/rdonlyres/BFD3562F-9081-4FA6-BBBF-BC50784AE8EB/0/gender_equality.pdf.

Finsko: *Strategy and Action Plan for Promoting Gender Equality in Finland's Policy for Developing Countries 2003–2007*. Ministry for Foreign Affairs of Finland, 2003. Dostupné z: formin.finland.fi/public/?contentid=84307&contentlan=2&culture=en-US.

Irsko: *Gender Equality Policy*. Development Cooperation Ireland, 2004. Dostupné z: www.irishaid.gov.ie/Uploads/Gender%20Equality%20Policy.pdf.

Nizozemsko: *Good intentions alone won't do: Dutch gender policy in Afghanistan, Yemen, Burina Faso, Guatemala and Bangladesh, Women in Dutch Human Rights Policy*. Dutch Ministry of Foreign Affairs, 2007.

Norsko: *Action Plan for Women's Rights and Gender Equality in Development Cooperation 2007–2009*. Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 2007. Dostupné z: www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/Utvikling/ActionPlanwomensRights.pdf.

Rakousko: *Gender equality and empowerment of women, Policy document*. Austrian Development Cooperation, 2006. Dostupné z: www.oneworld.at/wide/dokumente/guideline_gender_equality.pdf.

Švédsko: *Promoting Gender Equality in Development Cooperation*. SIDA, 2005.

Poděkování

Michalu Procházkovi z České rozvojové agentury, Blance Šimůnkové z Institute of Social Studies v Haagu, Veronice Bílkové z Ústavu mezinárodních vztahů a Milanu Konrádovi z Ministerstva zahraničních věcí ČR za připomínky k předchozí verzi textu.